UNIVERSITY GRANTS COMMISSION
BAHADUR SHAH ZAFAR MARG
NEW DELHI-110 002

PROFORMA FOR SUBMISSION OF INFORMATION AT THE TIME OF SENDING THE FINAL REPORT OF THE WORK DONE ON TE PROJECT

1.	NAME AND ADDRESS OF THE PRINCIPAL INVESTIGATOR	**Dr, Hiralal N. Lokhande**
2.	**NA**ME AND ADDRESS OF THE INSTITUTION	:- **L.J.N.J.Mahila Mahavidhyalaya , Pranjpe 'B' Scheme, Road No 1, Vile Parle (E) ,Mumbai-57**
3.	UGC APPROVAL NO.AND DATE	:- **23-034/03 AND 31-08-2004**
4.	DATE OF IMPLEMENTATION	:- **18-10-2006**
5.	TENURE OF THE POJECT	:-**2009**
6.	TOTAL GRANT ALLOCATED	:-**18000/-**
7.	TOTAL GRANT RECEIVED	**:- 14000/-**
8.	FINAL EXPENDITURE	:-**14009/-**
9.	**TITLE OF THE PROJECT**	:- **"ठाणे जिल्हयातील आदिवासी ठाकर ठाकूर लोकगीतांचा चिकित्सक अभ्यास."**

10. OBJECTIVES OF THE PTOJEVT :-

१. ठाणे जिल्हयातील आदिवासी ठाकूर/ठाकर लोकगीतांचा चिकित्सक अभ्यास व लोकसाहित्याच्या संदर्भात अध्ययन करणे हे उदिद् ट आहे. कारण आजपर्यंत आदिवासी ठाकर/ ठाकूर लोक गीतांचा वाड्:मयीन अभ्यास झाला नाही.

२. लोकसाहित्य म्हणजे काय? लोकगीत म्हणजे काय? या संकल्पतेचा ोध घेऊन लोक साहित्य विशारदकांनी लोकसाहित्याबदद्ल मांडलेले विचार व लोक गीताबदद्ल मांडलेले विचार विचारत घेऊन लोक साहित्य आणि लोकगीते यांचा परस्पर संबंध ोधून काढणे या मागील उदिद् टये आहे.

३. समग्र हिंदू संस्कृतीत आदिवासी ठाकर /ठाकूर जमातीचे स्थान कोणते याचा परामर्श घेतला जाईल.

४. आदिवासी ठाकर/ठाकूर संस्कृतीत काही वेगळेपण आहे काय? असल्यास ते लोकगीतातून कसे दृग्गोचर होते. त्या लोकगीतांचे मूल्य कोणते याचा ोध घेऊन प्रामुख्याने लोकगीते ही धार्मिक विधीशी संलग्न आहेत. विविध प्रकारचे उत्सव, विधी, सण—सोहळे समारंभ साजरे करताना तसेच विरंगुळयाचे क्षण अनुभवताना ाारिरीक क ट करताना त्यांचा ताण कमी करण्याच्या हेतून आपल्या दु:खमग्न मनाला दु:खापासून सोडविण्यासाठी मनाला लोकगीतांचा बराच आधार मिळतो त्या अनु ांगाणे लोकगीतांचा अभ्यास केला जाईल.

५. आदिवासी ठाकर/ ठाकूर लोकगीतातून वाङ्‍मयीन विशे ा आढळतात. त्या अनु ंगाने अभ्यास केला जाईल

11 WHETHER OBJECTIVES WERE ACHIEVEक

वरील उद्‍दी यानुसार खालील बाबी साध्य झाल्या आहेत.

१. लोकसाहित्याचा विचार केवळ भारतीय लोकसाहित्य विशारदकांनीच केला आहे असे नाही, तर पाश्चात्य विद्वानांनी सुध्दा लोकसाहित्याचा सखोल अभ्यास व चिंतन केलेले आहे.

पाश्चात्य विद्वानांनी लोकसाहित्याची व्याख्या निश्चित करतानाच त्याचे स्वरूप ठरविण्यासाठी प्रयत्न केलेला आहे. या सर्वांच्या मतांचा, विचारांचा एकत्रितपणे विचार केला तर असे दिसून येते की, लोकसाहित्य हे एका पिढीकडून दुस—या पिढीकडे अलिखित व मौखिक परंपरेने संक्रमित होताना दिसते. नृत्य, नाटय, कला, कथा,या बरोबर लोकगीतांचा ब—याच मोठया प्रमाणावर लोकसाहित्यात समावेश होताना दिसतो.

लोकगीत हे गेय असते किंबहुना गेयता हाच लोकगीतांचा प्रमुख गुणधर्म असतो. लोकगीतातून त्या त्या समाजातील चालीरिती, सण उत्सव, देव—देवता, लग्नविधी एकंदरीत संपूर्ण लोकजीवनांचे प्रतिबिंब पडलेले दिसून येते.

२. ठाणे जिल्हयातील आदिवासी ठाकर लोकगीतांचा वाङ्‍मयीन दृ टीकोनातून अभ्यास करीत असताना त्यांच्यात लिखित वाङःमयाचा अभावच दिसून आला.

आदिवासी ठाकरांची संस्कृती पिढयापिढया चालत आलेल्या लोकगीतांच्या आणि नृत्याच्या द्वारेच टिकून राहिलेली आहे. अश्या वेळेस लोकगीतांचा अभ्यास केल्याशिवाय त्यांच्या संस्कृतीचे सम्यक दर्शन होणे कठीण आहे. लोकगीतातून त्यांच्या आशा आकांक्षा व्यक्त झालेल्या दिसतात आणि त्यातूनच त्यांच्या कल्पनाशक्तीचा थोडा फार विकासही झालेला दिसून येतो.

३. आदिवासी ठाकरांची लोकगीते धार्मिक विधीशी सलग्न आहेत त्यांच्या लोकगीतातून त्यांच्या देवदेवतांचे अनेक उल्लेख आलेले आहेत. बहिरोबा, संतोबा, धरतरीमाता, कनसरीमाता, वाघदेवता, सुर्यदेवता, गायतरीमाता वगैरे देव—देवतांचे वर्णन गीतात येतात.

आदिवासी ठाकरांच्या जमातीत बहिरोबा, संतोबा व धरतरी माता सर्व श्रे ठ देव मानतात. त्यामुळे त्यांच्या अनेक गीतांतून त्यांची प्रार्थना व पूजा केलेली दिसून येते.

४. आदिवासी ठाकर लोकगीतातून त्यांच्या भोळयाभाबडया जीवनाचे त्यांच्या धार्मिक श्रध्दांचे, सणावरांचे, आर्थिक परिस्थितीचे, लग्नविधीचे प्रतिबिंब पडलेले दिसून येते. तसेच त्यांच्यात वावरणारा भगत, पंचाायत व दारूचे दर्शन लोकगीतातून होते.

५. आदिवासी ठाकर लोकीत्रगीते ही सामुहिक मनाची स्पंदने असतात. ती वाटेल तेव्हा गायली जात नाहीत, तर रात्रीच्या वेळी दृ:खमग्न मनाला आनंद मिळावा म्हणून नृत्याच्या वेळेस गायली जातात. बहुतेक लोकगीते ही सण—उत्सवाच्या, व धार्मिक विधीच्याच प्रसंगी गायली जातात.

६. आदिवासी ठाकर लोकगीते ही सर्वच अर्थपूर्ण असत नाहीत. ब—याच गीमामध्ये निरर्थक ाब्दांचा भरणा आढळून येतो. ाोध प्रबंधासाठी गीते निवडताना, त्यातल्या त्यात अर्थपूर्ण लोकगीते निवडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

७. बहुतेक सगळी गीते ही समुहगीते आहेत. अंगाई गीतसारखी काही गीतेच फक्त एकमुखी गीते आहेत.

८. आदिवांसी ठाकर लोकगीतातून सामाजिक, धार्मिक कामजीवन, घरदार आर्थिक स्थिती, नातीगोती, प्रेमसंबंध, परमेश्वर वि ायक असलेली श्रध्दा अंधश्रध्दा इत्यादी वि ाय मिळून त्यांचे अनुभव विश्व लोकगीतातून साकार झालेले दिसून येते.

९. ठाकर लोकगीतातून प्रतिमा, रूपक, अलंकार इत्यादी गुणवैशि टये प्रक ाने जाणवतात.

१०. आदिवासी ठाकर लोकगीते सामान्यत: ाब्द, चरण, ध्रुपद कडवे या घटकांनी एकात्म बनलेला रूपबंध सर्व गतिमान आढळतो.

११. आदिवासी ठाकर लोकगीतामध्ये रसांचाही वापर ब—याच प्रमाणात आढळतो. ृंगाररस, हास्यरस, करूणारस, बीभत्सरस इत्यादी प्राबल्य दिसून येते व ओवी हाच छंद ते वापरतात.

१२. आदिवासी ठाकर लोकगीतांवर अलिकडे ाहरी संस्कृतीचा प्रभाव जाणवतो. आदिवासी ठाकर जमातीमध्ये शिक्षणाचा प्रसार होऊ लागला असून शिक्षणाच्या व नोकरीच्या निमित्ताने काही तरूण—तरूणी ाहरी समाजात मिसळू लागली आहेत तसेच बाजारहाट करणे इत्यादी कारणांनी पांढरपेशा समाजाशी त्यांचा संबंध येऊ लागल्यामुळे त्यांच्या लोकगीतांवरही प्रभाव पडलेला दिसून येत आहे.

12 ACHIEVEMENTS FROM THE PROJECT:-

आदिवासी ठाकर जमातीमध्ये विविध प्रकारचे सण सोहळे, सण उत्सव, विधी, विविध प्रकारचे समारंभ साजरे करताना तसेच विरंगुळयाचे क्षण अनुभवतांना ाारीरिक क ट करताना

त्यांचा मानसिक ाारिरीक ताण कमी करण्याच्या हेतूने आपल्या मनाला लोक्रगीतांचा बराच आधार मिळतो परंतू ही आदिवासी ठाकर लोकगीते मौखिक व अलिखित स्वरूपात असून ाहरी करणामुळे व औदयोगिककरणा मुळे ही लोकगीते लोप पावत

चालली आहेत अशा लोकगीतांचे संकलन करून त्यांचे जतन व संवर्धन करण्यात आले.

आज पर्यंत आदिवासी ठाकरांच्यावर जे संशोधन झाले आहे ते सामाजिक ठाकरांच्यावर जे संशोधनझाले आहे ते सामाजिक व आर्थिक बाबतीत झाले आहे. परंतू वाड:मयीन दृ टीकोनातून संशोधन झाले नसल्यामुळे ठाणे जिल्हयातील अदिवासी ठाकर लोकगीतांचा वाड:मयीन दृ टीकोनातून संशोधन करून जतन व संवर्धन करण्यात आले.

13. SUNNARY OF THE FINDINGS:-

महादेव कोळी जमाती प्रमाणेच ठाकर/ठाकूर आदिवासी जमातीची वस्ती फक्त महारा ट्र
राज्यात आढळते. या जमातीची वस्ती राज्यभर विखुरलेली नाही. ही जमात प्रामुख्याने सहयाद्री पर्वताच्या पूर्व–पश्चिम उत्तरावर, ठाणे, पुणे नाशिक अहमदनगर, रायगड जिल्हयाच्या डोंगराळ व पठारी पटयात तसेच अजिंठा पर्वताच्या रांगात आढळते– सामाजिक दृ टया ही जमात 'क' ठाकर आणि 'म' ठाकर अशा गटात विभागलेली आहे. या जमातील काही भागात ठाकर तर काही भागात 'ठाकूर' या नावाने ओळखतात. त्यांना काही लोक 'फडकीवाले' असेही म्हणतात.मुख्य धंदा ोती आणि ोतमजूरी हा आहे. ोतातील कामे संपल्यावर हे लोक जंगलातीलफळे, कंदमुळे, पळसाची व विडयांची पाने गोळा करतात. बांबूपासून पाटया, टोपल्या विणतात हे लोक ठाकरी बोली बोलतात 'क' आणि 'म' गटातील बोली भा ोत उच्चारात फरक आढळतो.
ठाकर स्त्रिया डोक्यावरून पदर घेत नाहीत. त्या ऐवजी 'फडकी' हे लाल व हिरव्या रंगाचे वस्त्र अंगावर घेतात. या जमातीत कुलचिन्हांवर व निसर्गावर आधारित आडनावे आहेत. जात किंवा जमात निदर्शक आडनाव या जमातीत आढळत नाही. ठाकर/ठाकूर जमातीचे ठाकर पाडे असतात. दुस–या जाती–जमातीबरोबर राहणे हे लोक पसंत करीत नाहीत. ठाकर जमातीत भवंजी, खोती, कोढी इत्यादी समाजभिमुख प्रथा आढळतात. गेली कित्येक ातके उपेक्षित राहिलेल्या डोंगर प्रदेशात,द–याखो–यात जंगलासारख्या दुर्गम भागात राहणा–या व आपल्या चालीरिती, रूढी–परंपरा, सण–उत्सव, पोशाख, दागदागिने, गोंदवून घेण्याची प्रवृत्ती, त्यांच्यात वावरणारा भगत, अन्न वस्त्र, आर्थिक परिस्थिती, न्याय व्यवस्था, घरे, कुटूंब पध्दती, जन्म, लग्न प्रकार, विवाहविधी, प्रेतसंस्कार, देवदेवता अशा लोकसंस्कृतीचे दर्शन आदिवासी ठाकर लोकगीतातून होते. ठाकरांची लोकसंस्कृती संपन्न आहे. नृत्य आणि गायनात ते देहभान विसरून जातात. ारीरिक क ट करताना मनाला विरंगुळा मिळावा म्हणून लोकगीते म्हणण्याची त्यांची परंपरा आहे.

ठाकरांची लोकसंस्कृती संपन्न आहे. नृत्य आणि गायन हे ठाकरांचे पारंपारिक जीवन आहेनृत्य आणि गायन हे ठाकरांचे पारंपारिक जीवन आहे. नृत्य आणि गाण्यात ते देहभान विसरून जातात. नृत्याच्या वेळी म्हणावयाची ठाकरांची लोकगीते ही विपुल प्रमाणात आहेत. बहुधा

लोकगीते मौखिक असून ती एका पिढीकडून दुस—या पिढीकडे अलिखित स्वरूपातच पोहचवली जात आहेत. परंतू अलिकडच्या काळात हरीकरणामुळे व औदयोगिक करणामुळे आदिवासी ठाकराची लोकगीत लोप पावत चालली आहेत. त्या लोकगीतांचे जतन व संवर्धन करून आजच्या पिढीवर अंधारात असणा—या आदिवासी ठाकर जामातीच्या रंगेल व रांगडया जीवन पध्दतीतून मानवी भावविश्वाचे तसेच हिंदू संस्कृतीतल्या एका वेगळया संस्कृतीचे दर्शन ठाकर लोकगीतातून होईल.

14. CONTRIBUTION TO THE SOCIETY:-

आज महारा ट्रातील सर्व विद्यापीठामध्ये पदव्युत्ता पातळीवर लोकसाहित्य हा वि ाय आध्यापनातला असून त्या दृ टीने आदिवासी ठाकर जमातीच्या लोकगीताचे संकलन करून विद्यार्थांना आदिवासी ठाकर जमातीच्या एका वेगळया लोकगीतांचे व संस्कृतीचे आकलन होण्यास मदत होईल

15. WHETHER ANY PH.D. ENROLLED\PRODUCED OUT OF THE PROJECT -- Yes
OUT OF THE PROJECT

16. NO OF PUBLICATIONS OUT OF THE PROJECT -- 01
(PLEASE ATTACH RF-PRINTS)

HIRALAL N. LOKHANDE

(PRINCIPAL INVESTIGATOR)